

MATTI HÄGGSTRÖM:

Vårt behov av frihet

Kravet på ökad frihet för den enskilde är till stor del en spontan reaktion. Medborgarna tycks ha tröttnat på att myndigheterna skall detaljstyra deras tillvaro. Viktigt är nu att konkretisera och precisera hur och på vilka områden den enskildes valfrihet skall kunna vidgas. Det är inte fråga om att avskaffa varenda bestämmelse, myndighet och förbud men väl att bryta en utveckling som för länge sedan har passerat gränsen till det acceptabla. Ökad enskild frihet är en förtroendeförklaring som bygger på en optimistisk människosyn, skriver Matti Häggström.

Matti Häggström är andreredaktör på tidningen Barometern i Kalmar.

Den pågående frihetsdiskussionen är det bästa som hänt i den politiska debatten på länge.

I mycket är det en revolt, framsprung- en ur svenska hjärtans djup. Det är en till stor del spontan motståndsrörelse mot den utveckling som med vissa uppehåll pågått under hela efterkrigstiden i riktning mot allt större makt för staten, kommunerna och de stora kollektiven och allt mindre inflytande för den enskilde över sig själv och sin tillvaro.

Under 1960-talet var det otänkbart med en frihetsdebatt av det här slaget. Då skulle samhället allt bestyra, lösa snart sagt alla problem, stora som små. Var det något fel på individen, bröt han mot gällande lagar, eller uppförde han sig illa i övrigt var det, paradoxalt nog, samma samhälles fel. Förenklat uttryckt var samhället samtidigt det ondas upphov och läkare, samt alla goda gåvors givare. Den enskildes roll krymptes undan för undan mot statistens, utom när det gällde att betala kalaset.

Nu är det inte så längre. Det förefaller som om tom det myndighetstoleranta och stryktåliga svenska folket fått nog av övermakt och fogdevälde. Människorna tycks ha tröttnat på att bli behandlade som ansvarslösa barnungar, oförmögna att ordna till det bästa för sig själva och sina anhöriga. De godtar inte längre alla förnumstiga förbud eller alltför långtgående intrång i deras valfrihet, och de be- tvivlar allt mer att myndigheterna begri- per så mycket bättre än de själva.

Oroade

För socialdemokraterna kom den här reaktionen uppenbarligen som en chock.

De betraktar den med oro, framför allt därför att frihetskraven går stick i stäv med partiets strävanden. Ja, mer än så, med dess grundläggande ideologi. Det var ju socialdemokraterna som en gång talade om behovet av "det starka samhället" och sedan handlade därefter. Starka – på vems bekostnad? Individernas givetvis.

Det finns några prominenta socialdemokrater som nu är mer ängsliga än de övriga. Det är civilminister Bo Holmberg och vice statsminister Ingvar Carlsson.

Den förre vill fullfölja intentionerna från de borgerliga regeringsåren att minska den statliga detaljstyrningen av kommuner och landsting. Utbyts kommunernas "öronmärkta" bidrag mot en klumpsumma från staten att spendera hur de vill, innebär det ökad decentralisering av inflytandet från Kanslihuset i Stockholm till de kommunala församlingarna. Då fattas besluten närmare medborgarna, som bättre kan påverka sina makthavare.

Allt det här är i och för sig vällovt. Lika angeläget är dock att kommunerna decentraliserar inflytande till de enskilda människorna. Men då är inte Bo Holmberg längre lika intresserad.

Vice statsministern har hittills fungerat som den socialdemokratiska regeringens frihetsalibi. Se här, har det kunnat sägas, även vi förespråkar ökad frihet för medborgarna. Och Ingvar Carlsson har försiktigt angripit några av de frihetsbegränsningar socialdemokraterna infört under sina år i regeringsställning. Han har också dristat sig att säga att kollektiva lösningar inte alltid är den lämpligaste metoden att vidga individens frihet. Dessutom har han gjort en dis-

tinktion mellan formell frihet – frånvaron av yttre tvång – och "frihetens faktiska dimension", dvs vilka reella möjligheter den enskilde har att göra vad han önskar. Den sistnämnda frihetsaspekten handlar då om den allmänna välförhållanden i samhället. Ju högre standard för de stora medborgargrupperna, desto större frihet har de att köpa det som de åstundar.

Vilkas frihet?

Men sedan blir det svårare för Ingvar Carlsson. Frågan uppstår nämligen vilkas frihet som det är väsentligast att vidga i dag.

Medborgarna tror inte längre på tesen att deras inflytande ökar över TV-programmen för att det finns ett TV-monopol . . .

För socialdemokraterna är svaret nu som tidigare givet. Det är samhällets, myndigheternas, de stora kollektivens, organisationernas frihet som kommer i första rummet. Men just mot det synsättet är frihetsrevolten i dag riktad. Medborgarna tror inte längre på tesen att deras inflytande ökar över TV-programmen för att det finns ett TV-monopol – hela svenska folkets TV. Eller över järnvägsnedläggningar, biljettpriser och tågservice för att vi har någonting som heter Statens Järnvägar. Eller att deras möjligheter att påverka företagets handlande skulle växa för att ett antal fackför- eningsfunktionärer, handplockade av re-

geringen, placeras i fem löntagarfundsstyrelser, där de skall sitta och jonglera med skattebetalarnas miljarder.

Vad det nu rör sig om är någonting annat, nämligen att konkretisera och precisera hur och på vilka områden den enskildes valfrihet skall kunna vidgas. Samhället är så impregnerat med förbud, bestämmelser och regler att man måste tränga fram på bred front på de flesta sektorerna. Några skall här anges. En utgångspunkt är då att ökad frihet är nyttig för den enskilde därför att den gör honom till en fullvärdigare – säg gärna lyckligare – människa. En annan är att mer frihet ökar effektiviteten, eftersom det innebär skärpt konkurrens. Det tidigare gnatet på konkurrenssamhället har dessbättre dämpats. Konkurrens är ett ofrånkomligt inslag i ett fritt samhälle med marknadsekonomi, det må sedan gälla mellan politiska partier, idrottsmän, professursökande docenter eller tvättmedel. En tredje utgångspunkt är övertygelsen att det finns rader av områden där vidgad enskild frihet inte leder till negativa konsekvenser för de svaga grupperna i samhället.

Vårdområdet

Ett viktigt fält där friheten kan och bör byggas ut är vården. Just inom vården passar det privata initiativet illa, hävdar Arbetet (s) och Aftonbladet (s) tror att det skulle hota demokratin. Åsikterna visar hur utbredda fördomarna är på många håll.

I stället för att – som sjukvårdsminister Gertrud Sigurdsen vill – motverka privatpraktiserande läkare och fritidspraktiker skall sådan verksamhet upp-

muntras. "Samhället" i form av landstinget skall inte bestämma omfattningen härav. Det skall efterfrågan på vård, dvs patienterna göra. Likaså bör den befängda etableringskontrollen av tandläkare upphöra. Den har lett till en tydligen omfattande svart marknad av privatpraktiker. Den enskilde bör ges ökade möjligheter att välja – privata eller offentliganställda läkare, privata eller offentliganställda tandläkare. Och potentiella företagare inom vårdbranschen bör få chans att pröva sina krafter i ädel tävlan med den offentliga vården.

Likadant bör det vara inom barnomsorgen. Mycket av den utförs av privata dagmammor, föräldrakooperativ och trefamiljsdaghem, för att nu inte tala om föräldrarnas av många så föraktade skötsel av sina egna barn. Men i benhård dogmatism bekämpar socialdemokraterna, anförda av socialminister Sten Andersson, privata daghem. "Vinstintresset" får inte påverka verksamheten, säger han och hävdar dessutom att det inte skulle bli billigare. Hur vet han det? Varför inte ge det enskilda initiativet tillfälle att visa vad det duger till? Då kan föräldrarna också i ökad omfattning välja omsorgsform. Går det dåligt, blir efterfrågan på sådan barnomsorg låg och då behöver inte socialministern oroa sig över konkurrensen längre.

Valfriheten måste även stimuleras inom skolans område. Olika skolformer och pedagogiska system bör få växa och frodas jämsides och konkurrera på lika villkor. Då främjas framstegen inom utbildningen. Därför skall inte privatskolornas verksamhet försvåras och föräldrarnas valfrihet beskäras.

Kommunerna

En avgörande del av frihetsdebatten måste föras i de kommunala församlingarna. Där kan åtskillig verksamhet privatiseras. Bara för att kommunerna en gång i tiden funnit ett visst åtagande motiverat behöver det inte vara så i evärdliga tider. Här måste ett förutsättningslöst nytänkande till. Varför skulle inte tex fastighetsförvaltningen lämnas ut på entreprenad – vilket fö redan skett på några håll? Varför måste vi ha kommunalt sophämtningstvång? Tror någon att enskilda personer skulle avkrävas utgifter för tjänster som de inte bett om och inte utnyttjat om det funnits konkurrens eller om sophämtningen skötts av privata företag?

Bara för att kommunerna en gång i tiden funnit ett visst åtagande motiverat behöver det inte vara så i evärdliga tider.

Ett annat område berör friheten från myndighetsförtryck. Generalklausulen mot skatteflykt är ett exempel på det. Många av förslagen från kommissionen mot ekonomisk brottslighet leder till ett svällande kontrollsamhälle och reducerad näringsfrihet. Den i och för sig motiverade kampen mot skattefusk och skatteflykt tar sig allt mera utmanande uttryck. Kronofogdemyndigheter bedriver flygspaning mot medborgare och tillfrågar kvinnor om de tillbringar nätterna hos sina män. Företagens uppgiftslämnande ökar. Omvänd bevisbörda föreslås i vissa fall osv. Vilket samhälle vi får

om de tendenserna tillåts breda ut sig är det lika lätt som otäckt att föreställa sig.

Inom bostadspolitiken gjorde de borgerliga regeringarna tyvärr alltför litet för att röja upp i regleringarnas urskog. Nu travar socialdemokraterna på som förut. En utredning har föreslagit långtgående åtgärder för att hindra den enskilde att bo i sitt sommarhus under vintern och omvänt, att förvandla sitt året-runt-hus till fritidsbostad. Till varje pris skall hans egna önskemål motverkas. Och den berömda sk friggeboden – dess tillkomst framställdes ju som en stor liberaliseringsåtgärd – är i realiteten omgärdad med rader av förbud. Byggnaden får inte vara större än 10 kvadratmeter, takhöjden får inte överstiga en viss nivå, sorgfälliga anvisningar ges om avståndet till tomtgränsen, man får inte tillbringa dygnsvilan där med någon enda människa, inte hustrun, inte ens sambon!

För att inte tala om framstötarna om bostadsförmedlingsmonopol i kommunerna och kommunernas privilegier när det gäller inköp av mark och fastigheter. Den fria konkurrensen blockeras av favoriseringen av sk allmännyttiga bostadsföretag, förbudet mot strandtomtsbebyggelse är kategoriskt, motståndet mot ägarlägenheter är starkt, och nu planeras sk hembud och priskontroll på bostadsrätter.

Vart tog kraven på ökad frihet för den enskilde individen vägen?

Vi har också kontrollerande statliga organ på alla upptänkliga områden. Jämställdhetsombudsmannen drog nyligen i härnad mot en 86-årig kvinna som föredrog män i stället för kvinnor som hjälp i trädgården. Könskvotering vid intagning till vissa utbildningslinjer, föräldrakvo-

tering vid skötseln av småbarn är andra exempel på myndigheternas och politikernas tendens att i detalj lägga sig i enskilda människors högst privata angelägenheter.

Fackets makt

Ett särskilt problem är fackets växande makt och svällande ambitioner. De kan ta sig befängda uttryck. En enskild medlem förbjuds träda ur sitt förbund. En annan sparkas ut därför att han har en åsikt som strider mot fackets. Elektrikerförbundet inför en obligatorisk, kollektiv hemförsäkring hos Folksam. Kommunals avdelning i Helsingborg begär skadestånd på 5000 kr av fritidsnämnden för att den låtit medlemmarna i en fattig bordtennisklubb iordningställa lokalen inför sina tävlingar. Tvångsanslutning av fackföreningsmedlemmar till det socialdemokratiska partiet pågår som förut, trots riksdagens upprepade avståndstaganden.

Inom bostadspolitiken gjorde de borgerliga regeringarna tyvärr alltför litet.

Till det här kommer den nitiska förbudsmentaliteten hos en del riksdagsledamöter och kommunala förtroendemen. Det är krav på förbud mot allsköns företeelser som de tycker illa om eller tror vara farliga – flipperspel, enarmade banditer, försäljning av snabbvinsatser och annat. Konstigheterna är speciellt

utbredda inom alkoholpolitiken. Pizzerior hindras från att servera folköl, butiker tillåts inte sälja pilsner efter kl 20 på kvällen, maskrosvin får inte tillverkas osv. Alla sådana bestämmelser har det mycket goda syftet att bistå den enskilde. Men, underförstått, det inser han inte själv, det gör bara myndigheter och politiker.

Det finns många fler områden – tex den väldiga rundgången av skatter och bidrag – där det är befogat att kräva mer frihet för den enskilde. Det är inte fråga om att avskaffa varenda bestämmelse, myndighet och förbud men väl att bryta en utveckling som för länge sedan passerat gränsen till det acceptabla för dem som värnar om ett öppet, fritt samhälle med respekt för den enskildes integritet och ansvar. Attityden bör vara att det allmänna inte skall ägna sig åt, än mindre ha monopol på, sådan verksamhet som enskilda sköter lika bra eller bättre. Förbud och tvång skall primärt förbehållas de människor som visar sig oförmögna att klara de förpliktelser friheten ofrånkomligen medför.

Förtroende

Ökad frihet för den enskilde är en förtroendeförklaring. Det bygger på en optimistisk människosyn, på förvissningen om att de flesta medborgarna vill och kan ta det ansvar som följer. Därför är frihetsdebatten en stor, stimulerande utmaning. Dess framgång beror på i vilken utsträckning de eggande visionerna kan förvandlas till praktisk politik – till kött och blod.